

MEGEMLEKEZÉS

A KISTÁJAK NÉPRAJZÁTÓL AZ EURÓPAI VALLÁSI IDENTITÁSIG – LUKÁCS LÁSZLÓ – A KODOLÁNYI EGYETEMI TANÁRA – EMLÉKEZETE

Hervainé Szabó Gyöngyvér

Lukács László (1950–2023)

(Forrás: https://mta.hu/koztestuleti_tagok?PersonId=10993 (letöltés dátuma: 2024. 07. 18.))

Amikor arra vállalkoztam, hogy Lukács László kollégánk életművét a Kodolányi János Egyetem tudományos örökségébe és eredményeibe illesztetten mutassam be, többféle módszert választhattam. Ezek között volt az akadémiai és a civil tudományosság körébe tartozó művek bemu-

tatása, azok eredményeinek értékelése és láthatóvá tétele, az életút bemutatása. A másik a néprajz vagy antropológia vitatott kérdéseinek, szakmai fogásainak elemzése. Lukács László néprajzi tudományos tevékenységének, muzeológusi portfóliójának megítélését nem kívánom felvállalni, azt megtették már mások. Elismerem őt a néprajz és antropológia hazai, határon túli és nemzetközi tudományos, civil szakmai közössége. Azonban inkább más utat választottam: Lukács László tevékenységét társadalmi kontextusba ágyazottan, személyes és az érdeklődésemnek megfelelő nemzetközi politikai nézőpontra keresztül kívánom láttatni. Gazdag életművéből az akadémiai disszertációja témáját, a karácsonyfát választottam, mert ez vezet el a központi kérdéshez, a „népek Európája” és abban az „európai népszellem” mai értelmezéséhez.

Néprajz és személyiség összeolvadása Lukács László életútjában

„Az etnográfia folyamatos, aktív tevékenység, nem passzív elméletek értelmezése, tudatos végzése komoly erőfeszítést igényel. A néprajz technikája a terepmunka: a terepmunka az embereket baráti szimpátiával, művészi látásmóddal, a tudós objektivitásával, a megbízható adatokkal, a központi problémák szem előtt tartásával végzett laboratóriumi munka és kreatív írás”¹

Lukács László történelem–földrajz szakos tanár, etnográfus, műemlékvédelmi szakmérnök 1974-től 50 éven át az István Király Múzeum etnográfusa, muzeológusa, 15 éven át a Kodolányi János Főiskola tanára. Látszólag ennyi. Amennyiben az ötvenéves szakmai pályafutást vizsgáljuk, akkor messze többről van szó. Lukács László személyisége, terepi kutató- és gyűjtőtevékenysége, publikációi, a helyi múzeumi emlékhely fejlesztései, oktatási tevékenysége alapján egyfajta személyes intézmény-né vált.

Fejér megye és a hetvenes évek...

1973-ban kerültem Fejér megyébe. Az akkori központi elosztási rendszerben három munkahelyi ajánlat közül választhattam, így kaptam meg a bicskei középiskolai tanári állást. A bicskei valóságot egy 1973-as film, Ember Judit és Gazdag Gyula *Határozat* c. dokumentumfilmje értelmezhetővé teszi. Ősre a járási párt- és tanácsi vezetés lecserélődött, ám mindez egy középiskola életét nem befolyásolta. A művelődési ház által

¹ Steward, Julian, H. (1990): *Theory of Cultural Change*. University of Illinois Press. A jelen társadalom kutatása a helyi kultúra rendszereinek és a nemzeti kultúráknak a kutatása. A helyzet négy évtized alatt sem változott.

szervezett TIT-előadások jelentették az egyetlen tudományos lehetőséget. A járási kulturális sivatagokhoz képest Székesfehérvár igazán vonzó volt egy bölcész számára: volt egy múzeum, levéltár, megyei könyvtár, melyekben kutatómunka folyt. A művelődés hétköznapi színterei az üzemi művelődési házak voltak (Pintér Károly, Ikarusz, Kőfém, Videoton), és működött a megyei művelődési központ is. 1974 nyarán az István Király Múzeum nemzetközi tudományos konferenciát szervezett a közép-kelet-európai kelta művészetről, amelynek előadásait meghallgattam. Itt találkoztam először Lukács Lászlóval és Demeter Zsófiával, kíváncsian figyelve a későbbiekben is kutatói pályáivüket. A hivatalos pártpolitika a tanári kutatásokat nem támogatta, számukra a tanári módszertan fejlesztése maradt mint egyetlen és megkerülhetetlen kötelesség a megyei pedagógiai intézet tálalásában. Az 1977-ben megszerzett bölcészdoktori címmel a felesleges kategóriába kerültem: nincs szükség doktori címre a tanári pályán. Az erőltetett iparosítás a szakmunkások világát preferálta.

A hetvenes évekre Fehérvár lakossága 40 000 fővel növekedett, a fehérvári lakótelepek növekedése a falusi agrártársadalom megszűnését jelentette. Ez az időszak a középiskolákban demográfiai csúcsot jelentett, 600 000-en tanultak az országban középiskolában. Az oktatásban a tanárok hiányát még mindig jelentős mértékben pótolták a képesítés nélküliek. A hetvenes években még erőteljesen élt a német nemzetiségi kultúra a Vértesszalók falvaiban, nem egy diákom küzdött a középiskolai érettségén magyarból, mert az anyanyelve német volt. Az erőltetett iparosítás korában Lukács László az utolsó pillanatban kezdte meg néprajzi gyűjtéseit, amelyben Pesovár Ferenc és Dr. Gelencsér József adták a szakmai közösséget. Itt tartunk ma is. Tudományos munkát bölcész- és társadalomtudományok területén számosan végeztek, a kutatók nagy része a mai napig perifériális helyzetben van, ahogy a VEAB területe egészén. A Kodolányi János Főiskola 1992-es létrejötte nagy reményekre adott okot, hisz a megye azok közé tartozott, ahol nem volt önálló felsőoktatási intézmény, és nem volt semmilyen humán vagy társadalomtudományi felsőfokú oktatás, ami a tudományos munkaköröket lehetővé tette volna. Ebben a társadalomtudományi vákuumban, a munkásművelődés központilag irányított, ideologikus rendszerében a néprajzkutatás és a néprajzi programok, a muzeológia helyi néprajzi gyűjteményeinek megszerezése és bemutatása, publikálása külön értékkel bírt. A néprajz fontosságára, paradox módon, amerikai idézetek a leggyakrabban citáltak. Máiig nem kristályosodott ki, mi az antropológia, a néprajz, az etnológia, a kulturális antropológia közötti azonosság és különbség. Talán a legátfogóbb elemzést Letenyei László tankönyve tartalmazza.²

„...a néprajz széles spektruma a helyi valóság realitásának, mágikus tevékenység, rituálék teremtése szent tárgyak gyártása, amely légbört terem”³

Lukács Lászlóval való találkozásaim következő emlékei a fülei, sárréti, pusztavámi tájházak megismerése, a Palotavárosi Skanzen és a Palotavárosi emlékek c. kiállítás megtekintése. Hihetetlen tárgyismerete, a megye, a térség minden zugának ismerete mellett a népszokások ízes leírása jellemezte. Ami kiemelte kutatási módszereit, az a szisztematikus összehasonlító táj kutatás. Ugyanazt vizsgálta mindenütt: a népi teherhordás, az árucserre-kapcsolatok, a szentek tisztelete, a kakasütés, a farsang, az adventi korbácsolás és koszorú, a karácsony szokásait (jászol, karácsonyfa-állítás, adventi koszorú), szellemiségét.

Lukács László 2004-ben a „Néprajzi látásmód” c. tanulmányát Herder (1784–90 körüli) jóslatával kezdi: a magyarság kisebbséget képvisel, és évszázadok multán a nyelvüket sem lehet majd megtalálni. Bemutatta az erre született reakciókat (Berzsenyi, Arany, Vörösmarty, Ady, Illyés), kihangsúlyozza Herder „népszellem” gondolatát: hogy a népszellem nemcsak a nyelv, hanem a népdalok, balladák, mondák, népszokások, jogszokások, saját értékek, az ezt ápoló intézmények: a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Színház, a Nemzeti Múzeum, a nemzeti tudományosság egésze.

A tanulmány hangsúlyozza: a nemzetközi szakmai közvéleményben kiemelt érdeklődés mutatkozott a 70–80-as évek néprajzi forradalmának eredményei iránt: a néprajzkutatók, a tárgyalkotó népművészek, népzeneészek, néptáncosok, népdalénekesek, néprajzi fotósok, filmesek eredményei európai mércével is láthatóvá váltak. A magyar néprajzot nemzeti és európai tudománynak tekintette, amely felért a 80-as évek skandináv és német nyelvterületének eredményeivel. Lukács László a „herderi népszellem” fogalmát kulturális örökségként definiálja, és rámutat arra, hogy a néprajz az egyedüli a tudományok között, amely az egész nyelvterület népi kultúráját kutatja.

Johann Gottfried Herder kutatása napjainkban reneszánszát éli. A politikai kutatások tárgya a felvilágosodást érintő kritikája, pozíciója, mivel a felvilágosodással szemben egyfajta ellenmozgalmat képviselt. Az antropológiai figyelem oka, hogy a nyugati antropológiai nézőpontokkal (a gyarmattartó ország és a gyarmati társadalom kutatása) szemben napjainkban feltámadt az igény a nemzeti kultúrán belüli regionális és lokális kultúrák feltárására. A kulturális kutatások azt vizsgálják, hogy a glo-

10.14267/978-963-503-857-2

³ Magloccio, Sabina (2004): *Witching Culture: Folklore and Neo-Paganism in America*. University of Pennsylvania Press.

balizációval és angolszász kulturális hatásokkal (az angol nyelv globális nyelvvé válása) szemben a nyelvi örökség, identitás védelme miként lehet sikeres a birodalmi hatásokkal szemben (a balti térségben végzett oroszosítási hatások elleni, a nemzeti nyelvek visszaszorításával szemben végzett tevékenysége alapján).

Lukács László rámutat, a magyar államiságnak nem volt az összmagyarság érdekeit szolgáló nemzetstratégiája a kisebbségérzés és az örökös bűnhődés narratívái miatt. Szemben az egyetemi évek titkosszolgálati jelentéseinek állításával (miszerint Lukács László, a néprajzos hallgatók vezetője nacionalista), néprajzi látásmódjába beleférnek a finnugor népekkel, a török népekkel való kapcsolatok, beleértve a közép-ázsiaiakat is, ám hangsúlyosnak a „helyi öntudatot” (őrségi, rábaközi, sárközi, jász, kun, hajdú), a tájtörténeti csoportok, városok, városrészek néprajzi, művelődéstörténeti kutatásait tartja. A magyarságot mozaiknemzetnek tekinti, és a kutatások integrálását emeli ki.

„A néprajz nem más, mint a táj és a nép megértése, oly módon, hogy az teljesen és eredeti módon beleolvadjon a kutató életébe”⁴

Lukács László kutatómunkája, alkotó tevékenysége elválaszthatatlan a honismereti táboroktól. 1976-tól mintegy 40 kutatótábor szervezett középiskolásoknak és főiskolásoknak. A táborok révén kapcsolatépítés folyt a helyi közösségi szokások őrzőivel; az „adatközlők” (kosárfonók, csuhéfonók) személyekké váltak, akiket gyakran a Népművészet Mestere címre is felterjesztettek. A 25. tábor alkalmából készített, a KJE docenseként adott interjúban mintegy 1000 táborozó hallgatóról olvashattunk. A programokba bevonta a helyi honismeret iránt érdeklődő személyeket, népdalgyűjtőket, orvosokat, szőlészeket, tanárokat, agrármérnököket, lelkészeket, akik a hallgatókkal együtt készítették az előadásokat és a pályamunkákat. A honismereti táborok egyikén – Sárbogárdon – én magam is részt vettem, megfigyelhettem a programszervezést, az előadásokat, a gyűjtéseket és kirándulásokat.

Később, a Kodolányi János Főiskola tanáráként módomban nyílt Lukács László egyetemi tanári kinevezése megszervezésére és előterjesztésére. A Kodolányi János Egyetem magánegyetemként nagyon nehezen tudta elérni, hogy oktatói bekekerülhessenek az egyetemi tanári karba, mert a magyarországi kinevezési rendszer a világon egyedülként nem az egyetemek joga, körbebástyázott a MAB eljárásaival, az MTA-intézetek ku-

⁴ Desmond, Matthew (2017): *Evicted: Poverty and Profit in the American City*. Penguin Group.

tatóinak zártságával, az állami posztok kasztszerű védelmével. A KJE 2010-ben négy oktató egyetemi tanári kinevezését terjesztette fel: Lukács László, Szirmai Viktória, Pethő Bertalan és Michalkó Gábor kolégakét. Mind a négyen megkapták e kinevezést, mind habilitáltak, és mind akadémiai doktorok voltak. Megkapták, mert mind hivatásos kutatópályán is dolgoztak. Sajnos a KJE nem tudott doktori iskolát létesíteni, ami biztos háttérrel nyújtott volna az oktatóknak, és adott volna PhD-hallgatókat is, megteremtve az iskolateremtés lehetőségét.

Lukács László tanár úr 15 éven át oktatott néprajzot és művészettörténetet, illetve német nyelven a Duna néprajza tárgyakat a Kodolányi János Főiskolán. A Kodolányi János Egyetem felemelkedő időszakában mintegy 50 hallgatót segített szakdolgozata megírásában, és különösen értékesek voltak az előadásai, amelyekkel a nemzetközi tanulmányok szakos hallgatókat segítette az interkulturalitás, a nemzeti hagyományok megértésében. A szociális munka szakos hallgatók esetében a néprajzi kutatás módszertana, az adatközlők bizalma megteremtése, a kapcsolatépítés kultúrájának kialakítása vált fontossá.

A lokalitástól a regionális jellemzőkig: a karácsonyi ünnepkör nemzeteken átívelő vallási antropológiai kutatása Lukács László munkásságában

Lukács László akadémiai védésének témája, a keresztény civilizáció formálódásának és alakulásának kutatása – amelyben kiemelt szerepet kapott a szimbólumokká vált tárgyi emlékek, a jászol, a karácsonyfa és az adventi koszorú kutatása – elvezet minket a nemzetközi tanulmányok témakörébe. E kutatások érintik a civilizációformálás egészét, a karácsony és az állami vallásosság, a reformáció és a felvilágosodás, az európai modernitás és a diplomáciai kapcsolatok, a háborúk és konfliktusok időszakát. A nagydoktori disszertáció fenti témáit érintve meglepetés azonnal érhet bennünket.

A karácsony szavunk eredete

„A magyar nyelvben a karácsony szláv eredetű szó. Az első novgorodi krónikában az 1143. évről olvassuk: »Az egész sarjú vizes lett, kisasszony napjától karácsonyig (do koročunja) meleg volt, eső esett; és lett nagy víz a Volhóban és mindenfelé...« Karácsony szavunk végső elemzésben az ószláv korčiti (lép) igenév -unъ képzős alakjából, a korčunъ-ból származik, amelynek »lépő, át-

lépő, fordulónap» jelentése is a téli napfordulóra utal. Nyelvünkbe a karácsony szó valamelyik délszláv, esetleg a szlovák nyelvből került.»⁵

A karácsony ünnepének elnevezése napjainkban erőteljesen vitatott. A „Christmas”, a karácsonyi mise elnevezés késői, azonban az ortodox egyházak vitatják a karácsony pogány és pogány ószláv eredetét. A bizánci katolicizmusban (katolikus: 'egyetemes') a karácsony a „születés” ünnepként ismert, Nazianzi Szent Gergely 45 beszédéből a 38. Krisztus születésének ünnepléséről szól. Krisztus megszületett! Dicsőítsétek! Eddig a tudatlanság sötétségében ültetek, most a tudás fényét láthatjátok. Ez ad lehetőséget a Szellem eljövételére. A születés ünneplésével elismerjük, hogy az isteni nagyságból az emberi sorsra jutott, közülünk eggyé vált. Az ünnep a születés révén a megtestesülés, a megtestesülés tisztelete, a rekreáció Isten és az emberiség újraegyesülése. Minden ünnepnek új lépést kell tennie a tökéletesedés felé, az ünnepnek nem táncokból, nem az utcák dekorálásából, nem lázadásokból és italozásból kell állnia, hanem abból, hogy megtanítsuk a keresztyényeket Krisztus élete követésére.⁶ A fesztiválok olyan ünnepek, amelyek elvezetnek a megtisztuláshoz, a szemlélődéshez és az Istennel való azonosuláshoz. A bizánci liturgiában az ünnepre való készülődés a 7–9. században vált szokásjoggá, és 1166-tól kötelezővé vált a 40 napos felkészülés. A 40 napos felkészülésben a születés előtti időszak a december 20–24. közötti napokat jelenti. A Szent Estén történő vacsorára fel kell készülni: a bizánci rítus szerinti fehér gyołcsterítő és a szalma mellett egy nagy karácsonyi fehér kenyeret (*krachun*, *karachun*: 'születési kenyér') helyeznek két gyertya közé, amitől a Krisztus-mise népszerű nevét, a Karácsonyt kapta. A karácsonyi asztal egyértelműen a betlehemi jászol megidézése, és nincs köze a pogány hagyományokhoz. Krisztus magát nevezte az élet kenyérének, a gyołcstekercs és a szalma a születés körülményeire utal, a gyertya a csillagra, mely a háromkirályokat odavezette. A karácsonyfa német eredetét a bizánci tradícióban nem vitatják, amelyben az örökzöld fa az örök életet, a dekorációk a spirituális ajándékokat és áldást szimbolizálják. A *kracsun*, *karachun* kifejezés jelen van minden szláv nyelvben, és többnyire kiskarácsonyt, azaz a karácsony előtti időszakot jelöli. A jelenlegi ortodox elméletek igazolják, hogy a szó valamely déli szláv nyelvből eredhet, de véleményem szerint nagyobb a valószínűsége a bizánci liturgikus eredetnek, mint a pogány szláv napfordulós gyökereknek. A karácsony egy szlovák

⁵ Lukács László (2006): Karácsonyi népszokások. A karácsonyfa története és európai elterjedése. Akadémiai nagydoktori mű. <https://real-d.mtak.hu/140/> 3. (letöltés dátuma: 2024. 03. 25.)

⁶ Alfeyev, Hilarion (2018): Christ is Born, Glorify Him! <https://www.holycrossoca.org/newslet/0712.html> (letöltés dátuma: 2024. 03. 25.); MacDougall, Byron (2022): *Philosophy at the Festival: The Festal Orations of Gregory Nazianzus and the Classical Tradition*. Brill. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004521407>

elemzésben: speciális kenyér a Kárpát-régióban, ukránok, ruténok, lengyelek, szlovákok, bolgárok és szerbek, a morvák körében), amely a családi jólétet szimbolizálja, és speciális ünnepi és mágikus erővel bír. Kifordítható subában és egyujjas kesztyűben sütik, magvakkal, fokhagymával, fűszerekkel, szalmaszálakkal díszítik a jó aratás reményében.⁷ Semmiképpen nem kapcsolnám a keleti szlávok napfordulás, halált idéző tradícióihoz. Talán az új magyar etimológiai szótárt is újra kellene írni.

A karácsony mint ünnep megjelenése a korai kereszténység időszakában

„A három isten – Saturnus, Mithras és Janus – nagyjából egy időre, a téli napforduló időpontjára eső, és a köztük lévő közeli rokonság miatt is sok hasonló vonást mutató ünnepei helyébe kellett a kereszténységnek egy olyan új ünnepet állítania, amely saját tanaival és Jézus életével is szoros kapcsolatban áll. Az új ünnepnek egyúttal alkalmasnak kellett lenni a régi ünnepekhez kötött elképzelések, cselekmények kiszorítására, átértékelésére. Ugyanakkor az új ünnepnek az arianizmus elleni harc eszközeként, Jézus istenfűségát is hangsúlyozni kellett. A IV. század első felében fellépő arianizmus a Szentháromság tanát kezdte ki: azt hirdette, hogy a Szentháromságból egyedül az Atya az öröktől fogva való, a Fiú időben lett, ezért az Atyával nem egylényegű, hanem teremtmény, tehát nem isten. Az arianizmus elleni harc során 325-ben a niceai zsinat a keresztény hit főigazságait rögzítő niceai hitvallásban kimondotta, hogy Jézus igaz isten és az Atyával egylényegű. Az arianizmust azonban csupán zsinati határozatokkal nem lehetett legyőzni. Egy olyan új keresztény nagyünnep bevezetésére is szükség volt, amely évről-évre alkalmat ad a Fiúistenség Atyával való egylényegűségének hangsúlyozására. Jézus születésének kellett emléknapot állítani, ami állandóan a megtestesülés titkára mutat, s ami a niceai zsinat határozatát erősíti, népszerűsíti. Így került 354 körül Liberius pápa rendeletével a hivatalos egyházi év ünnepei közé karácsony, az Úr születésének ünnepe (Nativitas Domini). Jézus születésnapjával a napisten, Mithras, a legyőzhetetlen Nap születésének, újjászületésének napját, a téli napforduló időpontját, december 25-ét jelölték ki. A fényszimbolizmushoz szokott egyház finom érzéssel és szerencsés kézzel választotta ki karácsony időpontját. Az új ünnep alkalmas volt arra, hogy az új hívők figyelmét a régi ünnepek gondolatköréből elterelje, és a gyermek Jézusra irányítsa. A kereszténységnek a régi, keleti napkultuszt legkönnyebben az átformálással sikerült legyőzni. Az új ünnepen a keresztények Jézust ünnepelték mint a Napot, amely fényt hozott a világra. Erről a Biblia is több helyen tanúságot tett számukra. János evan-

⁷ Bogatyrev, Petr Grigorjevic (1971): Questions of the theory of folk art. <https://slovene.online/slavic-traditions/karachun-in-slavic-tradition/> (letöltés dátuma: 2024. 03. 25.)

*géliumában Jézus azt mondotta magáról: »Én vagyok a világ világossága: aki engem követ, nem jár sötétben, hanem övé lesz az élet világossága.«*⁸

Nazianzi Szent Gergely szerepe a keresztény ünnepek kialakításában a történetírás által is elismert. Filozófusként és szónokként nevéhez kapcsolódik a Szentháromság teológiájának megalkotása.⁹ MacDougall Byron bemutatja, miként képezték a fesztiválok a filozófiai gondolkodás tárgyát, miként jelent meg a néprajzi leírás Hérodotosz, Plutarkhosz, Ovidius gondolkodásában. Nazianzi Szent Gergely hatása az egyházi liturgiában több évszázadon át kimutatott. A karácsony az 5. századtól az egyházi év kezdetét jelentette, és a 10. századtól történt meg a váltás, amikor is a karácsonyi időszak Advent első vasárnapja, azaz a felkészüléstől számított. 425-től Theodosius császár betiltotta a cirkuszi játékokat, Jusztinianusz 529-ben munkaszünetet és üzleti szünetet rendelt el, és ünneppé nyilvánította a karácsonyt. 567-ben a Tours-i Zsinat elrendelte a 12 napos ünnepet, bevezette az Adventet az ünnepi felkészüléshez. A misszionáriusok szerepe a pogány Európában kiemelkedő: Szent Patrick az Ír-szigeteken (461), Canterbury Szent Ágoston Angliában (604), Szent Bonifác a német területeken (754), Szent Kolumbán a francia (615), Szent Gall a svájci térségben (646), Szent Ansgar Skandináviában (865), Szent Cirill és Metód a cseh területeken (885), Szent Adalbert (997) Magyarországon. A fenti püspökök egyházmegyéjük első püspökeként elrendelték a karácsony ünneplését és a megkeresztelést. Németországban a 813. évi Mainzi Zsinat vezette be mint hivatalos ünnepet. A katolikus kultúra kutatása rávilágított arra, hogy 1200–1600 között rendkívül gazdag vallási szokások és népi kultúra alakult ki a karácsonyi ünnepekörben. A reformáció betiltotta a karácsonyi ünnepeket, és mindössze a misét hagyta meg. Különösen Angliában indult meg a puritánok körében erős kampány, és Skóciában 1583-tól betiltották a karácsony ünneplését. 1642-től az ünnep és az istentisztelet is tilossá vált Angliában, és bálványimádásnak számított. 1647-től a parlament megvonta az ünnepnapot, és az üzletek nyitva tartását rendelte el, aminek következtében utcai zavargások kezdődtek, és 10 000 ember követelte a király visszatértét. A Dicsőséges Forradalom restaurálta az ünnepet, azonban az magánünneppé vált. Amerikában 1856-ig munkanap volt, és csak az ír, a skandináv, német, majd kelet-európai bevándorlók révén vált ünneppé a karácsony.¹⁰ A karácsonyi ünnepekör a nukleáris családdal a pogány karneváli ünnepeket az otthon szférájába emelte. A jászol 1562-ben jelent meg a prágai Clementiumban, a jezsuita kollégiumban. Tom

⁸ Lukács László (2006): i. m. 2.

⁹ *Nazianzoszi Szent Gergely beszédei / Athanaszioszról, Alexandria püspökéről.* Ford., jegyz., Ványó László. (2001): Szent István Társulat, Budapest. (Ókeresztény írók).

¹⁰ Weiser, Francis, Xavier (1952): *Handbook of Christian Feasts and Customs. The Year of the Lord in Liturgy and Folklore.* Harcourt, Brace and World.

Worcester jezsuita kutató szerint a cölibátus protestáns lelkészek körében való megszűnését követően, a Szent család mint modell kialakításával ekkortól jelenik meg Szent József is a liturgikus képeken.¹¹ 2017-ben a katolikus egyház tiltakozását váltotta ki, hogy egy kaliforniai ház előkertjében két rózsaszín leplel Szent József vigyázott a gyermek Jézusra. Olaszországban, Capocastello di Mercoglianóban, Nápoly közelében két női szereplővel ábrázolták. Ferenc pápa 2023. évi karácsonyi bejelentése, az azonos neműek papi áldásban való részesítése nem kapcsolódott össze a cölibátus eltörlésével, azonban nem zárta ki ennek lehetőségét.

Karácsony és a keleti kereszténység

„Nagy Konstantin császár 330 körül a Születés templomát építtette a barlang fölél, ahol a keresztények Jézus születési jászolának ezüstbe foglalt deszkalapjait tisztelték. Rómában Liberius pápa (352–366) Jézus születése tiszteletére Szűz Mária Bazilikát építtetett. I. Teodor pápa (642–649) a Szentföldet elfoglaló arabok elől ide hozatta az ezüstbe foglalt jászoldeszkákat. Azóta a Szűz Mária Bazilika (Santa Maria Maggiore) az ad Praesepe, a jászolhoz melléknevet viseli (Beata Maria ad Praesepe). A Szentjászol-Bazilikát Római Betlehemként is emlegetik, ahol karácsonykor a hívők tiszteletére kiállítják a jászoldeszkákat (la sacra Culla). Itt mondja az éjjeli misét és harmadik karácsonyi miséjét a pápa. Karácsony éjszakáján a bazilikában körmenetben körül hordozzák a jászolereklyéket.”¹²

Reformáció és ellenreformáció, a jászol és karácsonyfa küzdelme

„A karácsonyfa-állítás a 16. században a Rajna-vidék és Elzász térségében terjedt el, protestáns és katolikus területeken egyaránt. Szimbolikus szerepe az ellenreformáció által erősödött fel. Az ellenreformáció folyamatában az Alpoktól északra az első jászolat a prágai jezsuita templomban állították 1562-ben. Ausztriában az első 1579-ben volt látható a gráci jezsuita kollégium kápolnájában. Bajorországban, Tirolban, Csehországban, Sziléziában a karácsonyi jászol a XVII–XVIII. század fordulóján a családi otthonok szentsarkaiban is megjelent. A felvilágosodás szellemében II. József császár 1782-ben rendeletével megtiltotta a karácsonyi jászolállítást a Habsburg Birodalom templomaiban.”¹³

¹¹ Brady, Kathleen (2023): December 20. Did St. Francis invent the Christmas Crèche as we know it? <https://www.nconline.org/opinion/guest-voices/did-st-francis-invent-christmas-cr-che-we-know-it> (letöltés dátuma: 2024. 03. 25.)

¹² Lukács László (2006): i. m. 6.

¹³ Uo.

Karácsonyfa és német felvilágosodás

„A harmincéves háború és a dinasztikus örökösödési háborúk időszakában elmaradt a karácsonyfa-állítás szokása. Az elősorolt néprajzi tényezőkön kívül az új szellemi irányzatok, politikai, diplomáciai események is kedveztek terjedésének. Szellemi téren a Sturm und Drang, a német felvilágosodás hozta mozgásba a karácsonyfás térséget, amely a kötöttségek, a hideg ész ellen fordulva a természet, az érzelmek jogát hirdette. A német közgondolkodásban felerősödtek a helyi sajátosságok és hagyományok értékét hangsúlyozó eszmék. Majd a romantikában a népköltészet, a népi kultúra még inkább felértékelődött. Később a biedermeier korban a családi élet került középpontba, ahol a karácsonyfa a gyermekek, családtagok megajándékozásának elfogadott, megbecsült eszközévé vált. A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus (1815) német diplomáciai sikerei, a Német Szövetség létrehozása, majd a vámunio (Zollverein) megteremtése (1833) nem csupán a német államok gazdasági együttműködését hozták, hanem az erősödő polgárság növekvő regionális kapcsolatait kulturális területen is fokozták, ami a karácsonyfa terjedéséhez hozzájárulhatott.”¹⁴

A karácsonyfa-állítás diffúziója

„A napóleoni háborúk egyik szereplőjéről, Jérome Bonaparte száműzött vesztfáliai királyról tudjuk, hogy 1816-tól az alsó-ausztriai Schloß Schönauban családjának karácsonyfát állított. Udvarában nem ez volt az első karácsonyfa. Amikor feleségével, Württembergi Katalinnal együtt 1807 végén fővárosába, Kasselbe bevonult, fényes karácsonyfa-ünnepélyt rendezett. Karácsonyfáját adománylevelekkel díszítette, a »koronára« visszaháramlott birtokokról, amelyeket kegyencei számára osztott szét. Bátyja, a franciák császára, már korábban kezdeményezte a Tuileriákban a karácsonyfa-állítást. Feleségének, Mária Lujzának 1810-ig Bécsben még nem, Párizsban már volt karácsonyfája. A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus döntése értelmében az 1815-ben Danzigba bevonuló porosz hadsereg tisztjei honosították meg ott újra a karácsonyfát.

Windisch-Grätz herceg császári csapataival 1848 december végén vonult a magyar főváros ellen. Erről a karácsonyról olvashatunk Pulszky Terézia emlékirataiban: »Eljött a karácsony; ó, mennyire fénytelen volt ez az ünnep! Windisch-Grätz közhírré tétette, hogy fölgyújtja a karácsonyfákat Pesten. Mindenki tudta, ez lehetetlen, a gondolat mégis elfojtotta a karácsonyi harang bátorító hangját.« Windisch-Grätz fenyegetése arról tanúskodik, hogy Pesten 1848-ban a jómódú házaknál már általános lehetett a karácsonyfa. A hódító

hadvezér olyan büntetéssel fenyegetőzik, ami aránylag széles társadalmi réteget sújt, elsősorban a vagyonosokat bünteti, sarcolja.¹⁵

A levert szabadságharc után a Kossuth-emigrációhoz tartozó Perczel Miklós honvéd ezredes naplójában leírta az 1850. évi karácsonyestéjüket karácsonyfával a törökországi Kutahiában: »Karácsony böjtje, a családi ünnepek legkedélyesebbike, mely minden házban össze szokta hozni a távol lakó rokonokat. Mily kedves az ilyesek emléke, s mily nehezen esik ilyenkor a távollét kedveiseinktől. Katonával egy igen szép karácsonyfát készítettünk Móric gyermekeinek. Igen kedves volt a kis Móci, annyira meg volt lepve a fényes világításban tündöklő fától s annak kincseitől, hogy csak száját tátotta, nem evett, sem ivott, s éjfélig ki nem jött a bámulatból – boldog gyermekkor.« Perczel Miklósék a karácsonyfa-állítást nyilvánvalóan nem a törököktől tanulták el, hanem már otthon is ismerték, gyakorolták.¹⁶

A francia–porosz háború és a német identitás

„Az 1870–71-es német–francia háborúban a karácsonyfa az ünnep német szimbólumává vált. A német katonák által állított karácsonyfákat igazi német szokásként csodálták meg a franciák. Erről az idegenben karácsonyfával ünnepelt háborús karácsonyról olvashatjuk A. Bertsch visszaemlékezésében: »Egyetlen ünnep sem hozott a német katonának Franciaországban ilyen tiszta és ártatlan örömet, egyet sem ünnepelt annyira, Rouentól Belfortig, Le Mans-tól Sedanig, a fényűző hercegi kastély szálláson ugyanúgy, mint a szeles tábori őrhelyen vagy a hadikórház komor termében... Az ünnepléshez az eszközök rendkívül csekélynek mutatkoztak, de az ember fiatal volt, életvidám, egyszerűséghez szokott, és érezte, hogy nagy időket él át. Csendben megnyilvánult a német néplélek kedélyességre való hajlama. Mindenhol igyekeztek az égő gyertyás fenyőfával a hazát elővarázsolni.« A háborúban győztes porosz király, I. Vilmos karácsonyestéjét Versailles-ban ugyancsak Bertsch örökítette meg Karácsony a főhadiszálláson 1870-ben (Weihnachten im Hauptquartier 1870) című írásában: »Rezidenciáján az agg uralkodó az ajándékok elosztásával foglalkozott; saját kezűleg írta a cédulákat a megajándékozottak nevével, azután csengtetett, és a szomszédos termekben összegyűlt fejedelmek és a főhadiszállás alkalmazottai beléptek a fenyárban úszó terembe, ahol két nagy karácsonyfa tündökölt. Az ajándékokat hosszú asztalokra helyezték. Berlinből egy hatalmas karácsonyi kalácsot küldtek, körülötte egy csomó csokoládégolyóval, mindegyiken az eddig kivívott győzelmek egy-egy helyszínét tüntették föl. Ezeket a csokoládégolyókat a király saját kezűleg osztotta szét.« Párizs ostromakor a német főhadiszálláson, Versailles-ban nem csupán I. Vilmos lakosztályában állítottak (két) karácsonyfát, hanem Frigyes Vilmos trónörökös ter-

¹⁵ Uo. 31.

¹⁶ Uo. 124.

mében és Moltke vezérkari főnök szobájában is világított egy-egy feldíszített gyertyás fenyőfa. A kastélyban dolgozó francia lakajok bámulva mesélgették másnap a különös látványt, és valami barbár babonának tartották az egészet. Franciaország nagy részén a köznép a fagyöngyöt tartotta szimbolikus, szerencsehozó növénynek, de míg az angolok karácsonykor díszítették vele csillárjaikat és asztalaikat, a franciák újévkor szerepeltették. Vidéki városaik utcáin kiabálták: *Au gui l'an neuf!* (Fagyöngyre új év!) Közben a pirosbogyós ágakkal megsubintották a szembejövőt.

A hadjáratban részt vevő, különböző társadalmi rétegekhez tartozó, Németország számos vidékéről bevonultatott férfiak közül sokaknak ez volt az első bensőséges találkozása a karácsonyfával. Hazatérve hozzájárultak a karácsonyfa általános elterjedéséhez.¹⁷

„A német–francia háború hatására vált a karácsonyi ünnep és a karácsonyfa a német nemzeti identitás kiemelt alkotórészévé: a győzelem, a német egység megteremtése, a császárság kikiáltása, Németország nagyhatalommá válása még inkább erősítette ezt a folyamatot. Ilyenformán a karácsonyfa terjedését, német jelképpé válását a sikerre vitt német egységtörekvések eredményének is tekinthetjük. A megnövekedett, egységessé vált Németországban új szolgálati helyeikre költöző katonatiszti és állami hivatalnok családok is hozzájárultak a karácsonyfa diffúziójához. Igazi győzelmet jelentette, hogy terjedése nem állt meg Németország határainál, folyamatosan teret nyert a szomszédos Svájcban és az Osztrák–Magyar Monarchiában, a nem német nyelvű lakosság körében is.”¹⁸

A náci újpogányság és a keresztény civilizáció tagadása

„A második világháború idején a német porcelánmanufaktúrák (Berlin, Meißen, München-Allach) már az új szellemben ábrázolták az ünnepet karácsonyi emléktányérjaikon. A meißeni porcelángyár 1940-es karácsonyi tányérján sokgyermekes, német család áll behavazott fenyőfák előtt, a csillagos ég alatt, tábor tűz körül. A téli napfordulót megjelénítő tűz, a Julfest felirat, alatta a horogkereszt a karácsony új ideológiai átértékelését jelzik. Ideológiai és párt elvárások szerint a keresztény karácsonynak ősgermán Julfestté, pogány télközepi, téli napfordulás ünneppé kellett volna válni, amit a csillagászati évszakváltozásnak megfelelően december 22-én ünnepelnek. Később, 1940 után a karácsonyi emléktányérokról teljesen eltűnik a fenyőfa, különböző nemzetiszocialista jelképeknek, jelvényeknek adja át a helyét.”¹⁹

¹⁷ Uo. 125.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 134.

Karácsony a világháborúban

„Molnár Ferenc haditudósítóként 1915 februárjában Bártfa térségében egy bécsi császári testőrkapitánnyal találkozott, akinek hadi beosztása: rögtönzött harctéri sebesültszállító vonat parancsnoka. A testőrtiszt elbeszélése szerint az 1914 karácsonyi orosz támadás eredményeként ezerkétszáz sebesültet kellett vonattal az újszandeci betegállomásra elszállítani és elhelyezni. A sebesültek vegyesen magyar és osztrák katonák voltak, akiknek karácsonyáról, karácsonyfájáról így beszélt a haditudósítónak: »Csodálatos karácsony volt – mondja a testőr –, a sebesültvonat végén volt egy nyitott teherkocsi, egy ügynevezett lóré. Már éjfél után volt, hogy kiraktuk szegényeket. És ebben az utolsó nyitott kocsiban egy óriási karácsonyfa volt. Egy egész nagy fenyőfa. Tele égő viaszgyertyával. A nyitott kocsiban, a fa körül könnyű sebesültek guggoltak. Ugyanannak a karácsonynak a sebesültjei, amelynek tiszteletére a ragyogó fát nyújtották. És ahogy cipeltük ki a vonatból a 'súlyosakat', a 'könnyűek' a fa körül hangosan énekeltek az éjszakában. Ezek vegyesen magyarok és osztrákok voltak. Felváltva énekeltek. A magyarok egy magyar karácsonyi éneket, aztán az osztrákok egy németet... A közepén száz meg száz gyertyával sugárzott a karácsonyfa a szenvedők vonatának végében.«²⁰

Karácsony és hidegháború

„Márai Sándor (1900–1989) versén (Mennyből az angyal menj sietve) végigvonul a karácsonyfa motívum. A levert 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő karácsonyra küldi az angyalt a magyar fővárosba New Yorkból:

Mennyből az angyal menj sietve
Az üszkös, fagyos Budapestre.
Oda, ahol az orosz tankok
Között hallgatnak a harangok.
Ahol nem csillog a karácsony,
Nincsen aranydió a fákon,
Nincs más csak fagy, didergés, éhség.
Mondd el nekik, úgy, hogy megértsék.
Szólj hangosan az éjszakából;
Angyal, vigyél hírt a csodáról.

A világ népeinek karácsonyfáján Márai versében most Népek Krisztusa, Magyarország, a magyar nép lóg. Ő lett ezen a karácsonyon az ajándék, mivel felemelte szavát, sőt fegyverét is, a Szabadságért.²¹

²⁰ Uo. 160.

²¹ Uo. 164.

„Csoóri Sándor versében (*Karácsonyi készülődés*) minden elképzelhető a karácsonyfája alá rak, még saját magát is:

*Azt mondják, holnap lesz karácsony –
Tornyos fenyőfám fölcicomázom
csillaggal, angyalhaj-felhőkkel,
tulipán-szívű csengőkkel
s alá rakom a kerek Földet,
ajándékként ígért jövőnket,
kicsomagolt vad álmainkat,
értük vérző halottainkat,
lemondásaink jaj-nyugalmát,
mint horpadt, sápadt aranyalmát.
Aztán majd én is alá állok
és míg a borzas fényesség lobog,
gajdolgatok, mint kancsal pásztorok.”²²*

Ami a kutatásokból kimaradt: Az ortodox és a keleti keresztények karácsonya

A cári Oroszországban a karácsonyfa az ún. zavaros időszakban (1598–1613) jelent meg, a lengyel megszállást követően, ám nem gyökeresedett meg a faállítás. Nagy Péter 1700. január elsejétől elrendelte a tűlevelű fák felállítását Moszkvában a Székesegyház téren és a Német Negyed kereskedelmi udvarában. Nagy Péter ekkor már az ortodox egyházat alárendelte az államnak, és azt egy minisztérium felügyelte, sőt patriarcha kinevezése sem történt meg. 1699-ben két rendelettel igazodott a nyugati rendhez: a naptári évet Jézus születésétől számították, és az új év január elsejével kezdődött. Szemben a latin egyházzal, ahol karácsony 12 napos ünnepség volt, itt 7 napon át tartott. II. Miklós az első világháború alatt betiltotta a karácsony ünneplését. 1917-ben újra engedélyezték, 1920 és 1935 között ismételtelen betiltották. 1947 decemberében január elsejét tették meg hivatalos ünnepnek. Az állatok és madarak mellett Lenin és Sztálin arcképe, traktorok, úrhajók is akadtak a díszek között. A SZU felbomlását követően 1996-tól minden évben felállították a Kreml karácsonyfáját. Az ateizmus az egész korszakban hivatalossá vált, a mintegy 20 millió keresztény közül 3 millió római katolikust internáltak, az orosz ortodox egyház mártír egyházzá vált, a közösségek száma 30 000-ról 500-ra esett vissza. 1925 és 1940 között a patriarcha posztját ismételtelen nem töltötték be.

Lengyelországban az ország felosztása után a porosz telepesek, főleg evangélikusok terjesztették el a karácsonyfát, ám az nem a földön állt, hanem a plafonról lógott. Mintegy száz évbe telt, mire elterjedt más térségekben is. Az első világháború végéig a karácsony a pogány és keresztény szokások ötvözete volt. A minden lelkek éjszakája a szellemek megbékítése, a csillagkeresés, az állatok behívása és etetése, a velük való beszélgetés, az ostyamegosztás mellett számos babona is fennmaradt. Az első porosz gömbök és a karácsonyfa a függetlenséget követően terjedt el – többnyire a lengyel sas szimbólumokkal. 1944. december 23-án az SS meggyilkolta Ohotnica Dolna 56 lakosát (karácsonyi mártír falu), csak a nagy havazás térítette el őket a második falu lakossága meggyilkolásától. A megszállás évei alatt a lengyel karácsonyok folyamatosan változtak, a haláltáborokban állított SS-fáktól az NKVD fogolytáborainak „partizán karácsonyfájáig” (gúla formába állított puskák) és a menekültek karácsonyi emlékei is feldolgozóttak. A kommunista időszakban a karácsony világi ünneppé vált, és a híres, ma UNESCO-örökségként nyilvántartott gótikus Szűz Mária-oltár szimbolikája is eltűnt.

Különösen kegyetlen volt Albániában és Romániában a kommunista időszakban a keresztények üldözése, a pszichológiai kínzások és tudatmódosítási szerek használata 1952-ig a romániai pitești-i börtönben általános gyakorlat volt. A börtön bezárását követően számos személyt elítéltek, 20 főt halálbüntetéssel sújtottak.

Bulgária 2018-ban karácsonyfát kapott Oroszországtól, már második alkalommal. Az ellenzék ezt az orosz propaganda eszközeként értékelte, mások a Téalapó- és Hópelyhecske-kultusz miatt tiltakoztak, egyesek papírhajókat tettek a fára az orosz fogságba került ukrán tengerészek iránti szolidaritásból. A fát a Putyin-rajongó Éjszakai Farkasok motoros klub tagjai védték meg. Egy szélsőséges Facebook-posztból diplomáciai botrány keveredett, amelynek a végeredményét úgy értékelték, hogy Oroszország beavatkozott a bolgár belpolitikába.

Ukrajnában Janukovics elnök 2013 novemberében visszavonta Ukrajnának az Európai Unióhoz való csatlakozását, ami a Függetlenség terére összehívott tüntetéseket váltott ki. A városvezetés a karácsonyfa-állításra hivatkozva erőszakkal kiürítette a teret, ám a lakosság több ezer fával, rajtuk ukrán és uniós zászlóval, autós felvonulásokkal reagált. Az azóta az orosz egyháztól függetlenné vált ukrán ortodox egyház elfogadta a gregorián naptárt, és Volodimir Zelenszkij 2023-ban elnöki rendelettel bevezette a karácsony december 24-i ünneplését. A karácsonyfa a háború sújtotta Ukrajnában különös fontossággal bír: Bahmut környékén vilanyoszlopra szerelték és kilyukasztott golyókkal díszítették. Harkivban a főter helyett a metró egyik állomásán állították fel, Zaporizsjában az óvóhelyen állították fel és helyi művészek hímzett díszével dekorálták.

Palesztinában, Betlehemben nem állítottak 2023-ban hagyományos

karácsonyfát. Turisták helyett az izraeli hadsereg járőrözik. A karácsonyfa helyett beton- és épülettörmelékekből állítottak kupacot, mellé olajágot és egy játékbabát, törött ágakat, ikonokat és gyertyákat helyeztek. Aleppo katolikus püspöke Szíriában a szenvedő palesztinok iránti szolidaritásból lemondott a karácsony megszervezéséről. Hasonlóan cselekedtek a görög ortodox, a szír ortodox, a melkita görög katolikusok is tiltakozásképp az október hetedike óta megölt 20 000 palesztin áldozat miatt.

A karácsonyi ünnepkör globalizálódása és európaizációja

Kína a kereszténység szolgálatában

Kína 10 millió keresztény országa, és a keresztény vallás kiszolgálása kiemelt üzletággá vált. Az 1986-ban létrehozott Amity Alapítvány felállított egy Biblia-nyomdát Nanjingban és 2020-ra a világ legnagyobb bibliakiadó és -nyomtató cégévé vált, elérve 200 millió Biblia nyomtatását, ebből 85 millió kínai piacra került, a többit 130 nyelven 147 országba exportálták. Percenként 70 Biblia készül el az üzemben. A 85 millió kínai példányt 11 kínai kisebbség nyelvén adják ki. Ugyancsak itt történik a Braille-írással nyomtatott Biblia kiadása, 6,2 dollár kötetenként, 32 kötetbe szétcsedve. A kínaiak számára évi 160 darabot készítenek, amelyet a kínai posta finanszíroz. A szervezet egész Afrikát ellátja Bibliával, és az Egy út, egy övezet program keretében Etiópiában és Kenyában is felállított kereskedelmi központokat. Kínában csak a hivatalos egyházakban lehet vásárolni. Ugyanakkor a földalatti egyházak és lakásközösségek is képesek Bibliához jutni az e-kereskedelem révén. Az USA-ban a Biblia a leginkább eladott könyv, évi 20 millió példánnyal. A Trump-kormányzat által bevezetett vámok a kínai termékekre érintették a Bibliát is, amelyek különböző amerikai kiadók által, de Kínában nyomtattak. Trump a kiadói nyomásra kivette a Bibliát a vámköteles termékek sorából. 2018-ban megkezdődött a Biblia sinizálása, a Kínai Kommunista Párt politikájával összhangba hozása.

Kína a karácsonyi ünnepi dekorációk globális gyártójává vált. Yiwu, a karácsonyfa gyártja a világ mesterséges karácsonyfájának és karácsonyfadíszének, játékeinak 80%-át.²³ Mindössze 20%-nyi készül más kínai városban. A városban 2000 műfenyő-nagykereskedő működik, a világ minden országába exportálnak az Egy út, egy övezet beruházások eredményeképp. Évente 333 karácsonyi díszletvásárt szerveznek, amelyek között a legnagyobb a frankfurti vásár. A legtöbb termék 3D nyom-

²³ <https://www.bbc.com/future/article/20141218-the-hidden-home-of-christmas> (letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)

tatóval készül. Az Egy az Út, egy az övezet program keretében kiépült vasútvonalakon 500 tehervonat fordul meg évente karácsonyi dekorációs termékekkel, Yiwu városának 8 európai elosztóközpontja van.²⁴ Ez csak egyike annak az 50 városnak, amelynek közvetlen európai kapcsolata van. Az Egyesült Államok évente 20 millió műfenyőt importál Kínából. Korábban 3000 körül volt a karácsonyfafarmok száma, egy fél évtized 500 megszűnt. Évente 3 millió élő fát importálnak Kanadából a 7 millió helyi mellett. A műfenyőpiac leginkább növekedő szegmense a smart, vagy intelligens fenyő, amelynek fényereje programozható, a vevő megválaszthatja a színt, a mintákat, a kapcsolódó zeneszámokat.

A karácsony és a szubjektív jól-lét kutatása az elmúlt 15 évben divatosá vált. A pszichológia a karácsonyt a kritikus életeseményekhez sorolja, a karácsony okozta stressz és a csökkenő szubjektív jól-lét-érzet miatt. Michael Mutz „Karácsony és a szubjektív jól-lét” c. tanulmányában²⁵ 11 ország kutatásai alapján megállapítja, hogy alapvető a különbség a karácsony megélése tekintetében a vallásos és a nem vallásos emberek között. A karácsonyi időszak csökkenti ez élettél való elégedettséget, a szubjektív jól-lét-érzetet a nem hívők esetében, szemben a vallásos egyénekekkel. Az ünnep kereskedelmiesítése a nem hívőket is zavarja, és a vallási tapasztalat is jelentősen veszített „szent” jellegéből. Az ajándékvásárlásból fakadó nyomás, az ajándékkal való elégedetlenség félelme, a pénz és idő nyomása megnöveli a stressz-szintet.

Karácsony és az európai életmód

Strasbourg, a „karácsony fővárosa”

A karácsony az elzászi kezdetektől összekapcsolódott a kereskedelemmel és a vásárokkal. A német játékipar ezzel indult fejlődésnek. A karácsony polgári ideálja összekapcsolódott az otthonnal, az autoriter családneveléssel, a távolságot tartó hideg apa ideáljával. A korábbi fesztiváljelleg átalakult családiassá, és a karácsony kereskedelmiesítése eszközként szolgált a családi ideál, a tekintély és a szeretet közötti konfliktus feloldásához. Az ajándék a karácsony egyik alapjellemezője, és a kereskedelem, a vásárok, a kapitalizmus szelleme, az anyagi kultúra és a fogyasztás pozi-

²⁴ <https://www.chinadaily.com.cn/a/201912/26/WS5e047315a310cf3e35580d7d.html> (letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)

²⁵ Mutz, Michael (2015): Christmas and Subjective Well-being: a Research Note. *Applied Research in Quality of Life*, 11. 1341-1356. <https://doi.org/10.1007/s11482-015-9441-8>

tív elem volt, mivel az ajándék perszonalizálttá vált, a rokonsági kapcsolatok hosszú távú megerősítéseként szolgált.²⁶

1992 óta Strasbourg, mint Európa legősibb karácsonyfás városa (1570), kinevezte magát a világ karácsonyfővárosának. A karácsonyi időszak mesterien megkomponált, a kivilágított épületek, a 3000 fabódé, az ajándékok, a vendéglátás, a turistaprogramok mintegy 2 millió embert vonzanak, amelynek egyik fő attrakciója a bortúrák és egyéb látványosságok mellett az EP élő üléseinek látogatása. Strasbourg megkezdte a karácsonyfőváros-program globális exportját, Moszkva és Tokió után Pekingben is megrendezték a Strasbourgi karácsonyt. A program révén Peking Solana negyedében építették fel Strasbourgot, annak karácsonyi vásárát mint exportterméket.

Karácsonyfa Brüsszelben

Brüsszelben 2012-ben a városvezetés elhatározta, hogy nem karácsonyfát állít a város főterén, a Grand Place-n, hanem egy absztrakt, minimalista és multikulturalista, 25 méter magas New Age-stílusú világítódobozokból álló fát. A karácsonyi vásár a Téli örömök elnevezést kapta, amelyet a város azóta is megtartott. A karácsonyfa nem vallási szimbólum, és számos muszlim hívő is állít otthonában fát, jelentette ki az egyik képviselő. Azonban a 2012-ben kiadott helyi fatva (rendelet) szerint tilos a faállítás, mivel mások imitálására biztat, amit tilt az iszlám, és arra utal, hogy nem-muszlimok vallási szimbólumát tisztelik. Ugyanakkor a muzulmán tanácsstagok szerint a keresztények magánügye, hogy milyen fát állítanak. Európában a multikulturalizmus hatására megkezdődött a karácsony és a karácsony elnevezés kiszorítása. Európa nagyvárosaiban nem karácsonyi vásárt, hanem téli vásárt szerveznek, számos városban extrém rendőrségi és katonai készenléttel.²⁷ Megjelentek a munkahelyi ünnepeket érintő új kommunikációs ajánlatok, a munkahelyi karácsonyok, „téli ünnepek” ajánlatai. Az inkluzív kommunikáció, mint imperatívusz, a globalizáció egy jelenségévé vált az USA-tól Indián át Ausztráliáig.

2021-ben az Európai Bizottság is betérjesztette a Parlament elé az inkluzív kommunikáció alapelveit érintő dokumentumát, amely a diverzitás kezelésére hivatott. A dokumentum európai felháborodást váltott ki, mivel a karácsony kifejezést a törlendő szavak közé sorolta, behelyet-

²⁶ Miller, Daniel (2017). Christmas: An Anthropological lens. HAU: Journal of Ethnographic Theory, 3. évf. 3. sz. 409–442. <https://doi.org/10.14318/hau7.3.027>

²⁷ A háború a karácsony ellen vagy a karácsony problémája a 2000-es évektől vált a médiában vitás témává. Kaliforniában 2002–2007 között Az állami ünnep fája elnevezést kapta; 2007-ben A. Schwarzenegger kormányzó visszanevezte Kalifornia állam karácsonyfájára.

tesítve azt téli, szabadidős, szabadság, ünnepnap, fesztivál kifejezésekkel. Ferenc pápa december 6-i nyilatkozatában a Bizottság dokumentumát a diktatúra megnyilvánulásának nevezte. A történelemben nem egy diktatúra kezdődött azzal, hogy megmondják, miként beszéljünk: Napóleon, a náci, a kommunista, és sehol sem működött. Ferenc pápa felszólította az Uniót, mellőzze a szekularizmust, és térjen vissza az alapító atyák ideáljához. Brüsszelnek szerintem nem kell az ideológiai gyarmatosítás ösvényére lépnie, mert az megosztja az országokat, és az Unió bukásához vezet. Ugyanakkor kritikával illette a migrációban kemény álláspontot képviselő országokat, figyelmeztetett, hogy a demokrácia a kontinensen visszaesett, és a kormányok nacionalista önérdék alapján cselekszenek. Figyelmeztetett, hogy identitásunk beemelése a nemzetközi kormányzásba veszélyekkel jár, mert egy szuperhatalom diktálja a gazdasági, kulturális és társadalmi viselkedését más országoknak. A demokrácia meggyengül, ha a nemzeti értékeket feláldozzuk a birodalom oltárán, egyfajta nemzetek feletti kormányral.²⁸ Az Európai Püspöki konferencia luxembourgi képviselője arra figyelmeztetett, mindez az európai szélsőjobb propagandáját erősíti.

Európa vallásos öröksége és az Európai Unió

Az európai örökség több intézmény örökségében érintett. A Lisszaboni EU Szerződés utal a vallási örökségre, azonban többre nem vállalkozik. 1984-ben II. János Pál a kelet–nyugati mesterséges politikai és katonai megosztást a történelem ignorálásának tekintette, 1988-ban felszólított az uniformizálással szemben, és felszólított a kontinens minden országa egyéni jellegének a tiszteletére. XVI. Benedek a közös teret és abban a kereszténység formáló szerepét hangsúlyozta, utalva arra, hogy a kereszténység nem Európában kezdődött, nem európai vallás, hanem az európai kulturális tér vallása. A kereszténység Európában volt a leghatékonyabb kulturálisan és intellektuálisan, és ez a speciális európaiság megmaradt napjainkban is. Nem fogadja el, hogy a kereszténység sérti a nem-keresztényeket. Ferenc pápa ehhez hozzátette, hogy ha az európai örökség része a görög politikai és a római jogi tradíció, akkor a judeo-keresztény hit, kultúra és művészet sem tagadható meg. Az egészséges szekularizmus talaján Istent és a császárt megkülönböztetik egymástól, de nem állítják őket szembe.²⁹

²⁸ Roberts, Hannah (2021): Pope likens EU's bungled inclusive language efforts to 'dictatorship'. *Politico*, dec. 6. <https://www.politico.eu/article/pope-francis-european-commission-vatican-rome-inclusiveness/> (letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)

²⁹ DeBattista, André. P. (2022): The EU and the Multifaceted Nature of European Identity. Martens Centre.

A brüsszeli Európai Parlament és a karácsony

A karácsonyfa diffúziója Európában főként a fejedelmi udvarok, családok, gazdag és tehetős nemesek, ám legfőképp a kapcsolódó ünnepnapok és rendeletek révén történt meg. Az Európai Unió eltérően az alapító atyák értékeitől, az EU világi, felekezettől mentes jellegét hangsúlyozza. 26 éven át Ausztria adományozta a fát az Európai Parlamentnek, mára kialakult az a szokás, hogy ezt a soros elnökséget ellátó ország teszi. A 2022. évi fa díszait híres cseh üveggészítők art nouveau stílusban komponálták. Maguk az EP-tagok és -vezetők díszítik. A faállítás ünnepséghez, a fa megáldásához kötött, és az európai egység szimbóluma.³⁰

2022-ben az EP történetében először betlehemi jászolt is állítottak. Habár az ötletet többször is megvették, mint „potenciálisan támadó” cselekedetet, 2022-ben végül mégis felállították Jestis Grifian murciai művész alkotását. A parlamenti döntés szerint a régió kézművességében a betlehem komoly hagyományokkal rendelkezik, amelyben hangsúlyos az összkép és a részletek minősége. A spanyol néppárti küldöttek ezt abból a célból vitték keresztül, hogy aláhúzzák az európai társadalmak keresztény gyökereit. *„Felállítottuk a betlehemi jelenetet az Európai Parlamentben, az Európát megteremtő keresztény humanizmus értékeinek tiszteletére.”* A jászol felállításakor a EP alelnöke mondott beszédet, püspöki áldás mellett. A program fontos volt az „Európai Életmód, abban a méltóság, szabadság, szolidaritás keresztény kultúrája védelme érdekében.”³¹

Az Európai Bizottság és a karácsonyfa

Az EB nem annyira az értékekkel, mint a karácsonyi termékek szabályozásával van elfoglalva. Az EB „az ún. kombinált nomenklatúra” elnevezés alatt behatárolta mi tartozik a karácsonyi termékek közé. Külön rendelet foglalkozik a karácsonyi égők gyártásának szabályozásával. A karácsonyfa-díszítés esetében „a dísz az, ami a fára felakasztható”. A behozatali vámok kivetését a 2658/87-es tanácsi rendelet szabályozta, és a 9505 10 kódjelű termékek a karácsonyi ünnepekkel kapcsolatosak. Az ún. Harmonizált Rendszerek Kifejtése Feljegyzés (HSEN) rendszerében ezeket elkülönítették a divatos téli dekorációs cikkektől. A Bizottság 2016. évi 2222-es rendelete szerint, a betlehemhez kapcsolható tárgyak, alakok, állatok, a betlehemi csillag, a háromkirályok és a kapcsolódó já-

³⁰ <https://www.bbc.com/news/world-europe-20302574> (letöltés dátuma: 2024. 03. 16.); <https://archive.nytimes.com/rendezvous.blogs.nytimes.com/2012/12/01/christmas-tree-controversy-fires-multicultural-belgium/> (letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)

³¹ https://www.cope.es/emisoras/region-de-murcia/murcia-provincia/murcia---san-javier/noticias/inaugurado-belen-murciano-parlamento-europeo-20221201_2428334 (letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)

szoltermékek mellett a műfenyő, a karácsonyi zokni, a fatörzs-imitáció, a diótörő eszközök, a télapó sapkával vagy anélkül és az angyalok sorolhatók ide. Nem sorolhatók ide a téli szezon egyéb tárgyai, mint a jégcsapok, hókristályok, csillagok, rénszarvasok, hőemberek, hógolyók. A karácsonyfadíszek és -égők, egyéb nem tartós cikkek csak akkor sorolhatók ide, ha konkrét, karácsonyhoz köthető kapcsolatuk van.³²

„Úgy ragyogjon a karácsonyfád, ahogy az uniós csillagok!” – szolt Ursula von Leyden Instagram-bejegyzése, amit uniós csillagokkal díszített karácsonyi gömbök mellől küldött. A fentiek alapján az EU-t szimbolizáló gömbök és csillagok nem tekinthetők betlehemi csillagoknak, és nem tartoznak a karácsonyi termékek közé, hanem általános téli termékek.

A karácsony és az európai életforma

Az Európai Egyházak konferenciája 2013 decemberében nyilatkozatban hangsúlyozta, hogy Krisztus születése Isten és az emberiség közötti viszony megújítása, transzformatív erővel bír, békét hoz a világba. A konferencia december 6-i, az EU vezetőivel tartott ülésén hangsúlyozták a keresztény értékek relevanciáját az Európai Unió vonatkozásában a soron következő uniós választások kontextusában.

2007-ben ünnepelte Berlinben az EU a Római Szerződés évfordulóját. Az ünneplésben egy szó sem esett arról, hogy Európa keresztény gyökerrű. Emiatt Benedek pápa kemény kritikával illette az EU vezetőit. Ezért Angela Merkel, az EU akkori elnöke nyilatkozatot adott ki, miszerint a TEU-tól, az uniós szerződés dokumentumon kívül egyéb dokumentumban is el kell ismerni a zsidó-keresztény örökséget.

2014-ben Ferenc pápa az Európai Parlament és az Európa Tanács meghívására látogatást tett Strasbourgban az Európai Parlamentben és az Európa Tanács Parlamenti Gyűlésében (PACE). A két nemzetközi intézményben elmondott beszéd rendkívüli horderejű filozófiai és politikai üzeneteket tartalmazott. Ekkor már javában tartott az ukrajnai válság, Oroszország elfoglalta a Krímet, létrehozta a Donyecki Köztársaságot, az EU parlamenti választásokra készült. A PACE és az ECHR bírái előtt elmondott beszédében Ferenc pápa megkérdőjelezte az ET működését, mert az akkor eredményes, ha folyamatosan biztosítja a békét, nem béke-teremtés, megbékéltetés, hanem a szívek békéje megteremtése a feladata, megszünteti a konfliktus kultúráját, marginalizálja a béke megsértőit, és van bátorsága szembenézni vele. Ha nem ezt teszi, akkor egy összeszűkült horizontból szemléli a politikai kérdéseket. Az ET nem tett

³² COMMISSION IMPLEMENTING REGULATION (EU) 2016/2222 of 5 December 2016 amending Annex I to Council Regulation (EEC) No 2658/87 on the tariff and statistical nomenclature and on the Common Customs Tariff.

meg mindent a békét veszélyeztető ügyek megoldására, a vallási és nemzetközi terrorizmus megakadályozására. Ellenőrizetlen a fegyverkereskedelem, nem foglalkozott a fegyverkezési versennyel, nem tett semmit az emberkereskedelem és az ennek kapcsán kialakult újraszolgáltatás ellen. Az Európa Tanács az emberi jogok, a demokrácia és a jogrend kialakítása érdekében tevékenykedik, ám nem tekinti feladatának, hogy hozzájáruljon az emberiség kulturális fejlődéséhez. Ehhez felelős szabadság, öntudatosság szükséges, az emberi jogok holisztikus koncepciója, mert a jelenlegi gyakorlat az emberi jogok individualista és szubjektivistá értelmzése. A jelenlegi fogyasztói társadalom kulturális sivatagot teremt, a fényűzés kultúráját, amelyben minden kidobható, maga az ember is. Európa megrekedt, a múlt intézményeinek foglya, nem alkalmas kultúrateremtésre, nemhogy diffúzióra. A pápa e beszédében megállapítja, Európa multipoláris hely, többféle kulturális és politikai pólusa van, egy országban többféle kultúra és politika létezik, és egy-egy kultúra több országban is jelen van. *Európában véget kell vetni a kulturális és vallási kisebbségi létezés szétrombolásának. Mit ajánl a kereszténység? A kereszténység korrekt kapcsolatot képes teremteni vallás és társadalom között, mert a keresztény hit felvilágosító és másokat támogató, megtisztít az extrémizmusoktól. Európa nem bukhat el a vallási fundamentalizmusok és a reduktív racionális, embert nem tisztelő extrémizmusok miatt.*

2014-ben Ferenc pápa a strasbourgi Európai Parlamentben mondott beszédében kifejtette, az EU eltávolodott az alapító atyák céljaitól, megöregedett, megcsontosodott, elviselt lett, és nem termékeny. Rugalmas Európát szeretne, amely mint egy család összetartó, mert tagjai szabadon azok lehetnek, akik akarnak lenni. A „népek Európája” lebeg a szeme előtt, és szerinte itt az ideje, hogy nemet mondjunk arra az Európára, amely félelmetes és felfalja önmagát.³³ A Nyugat a keresztény gyökerek nélkül üresség, az egység a diverzitásban a politikai, gazdasági élet uniformitása, aminek véget kell vetni. Európa a népek családja, az EP felelőssége a demokrácia élővé tétele. Demokrácia a népek számára, és nem egy monopolizált rendszer. Az EP, hangsúlyozta a pápa, vessen véget az új nominalizmusnak, a relativizmus diktatúrájának, az ahistorikus fundamentalizmusnak, a látomásoknak alávetett kényszerítésnek, az intellektuális dialógusok nélküli etikai rendszernek, a láthatatlan gazdasági birodalmak uniformizáló érdekei kiszolgáltatásának, állítsa helyre a család tiszteletét, a közoktatásban és az egyetemeken ne szakembereket, hanem személyiségeket neveljenek.

³³ Hewitt, Gavin (2014): Pope Francis hits out at 'bureaucratic' Europe. BBC, november 14. <https://www.bbc.com/news/world-europe-30195632> (letöltés dátuma: 2024. 03. 25.)

A karácsony antropológiai elméletének kérdései

A karácsony a leginkább globalizált és lokalizált ünnep. Amennyiben a fesztivál jellege hangsúlyos, akkor további néprajzi kutatások tárgyát képezi. Az antropológia azonban felveti a karneváljellegűt, amely radikális politikai alternatívák megerősítését képezheti, adhat katartikus támogatást a domináns ideológiáknak, de megjelenhetnek radikálisan új formái is. A karneváli örökség főként a római és ókori eredethez kapcsolódik, ám jelenleg nosztalgiát teremt az otthon, a családi élet, a hagyományok iránt, szemben az eseményközpontú, utcai, nyilvános és szórakoztató karneválprogramokkal. Miller utal Bahtyin karácsonyelméletére, miszerint Jézus születésének ünnepe egy morális és normatív rend kifejeződése, amelyben az ember az isteni természetet emberi formátumba rendezi a családdal mint egységgel. Az isteni szférából lehozza a vallást egy átlagos családi otthonba, azaz a karácsonyi ünnep a család mint mikrokozmosz ünnepe, és ez az, ami megkülönbözteti a judaizmustól istenétől, mert megteremti a családot, a családi ideált, Jézus, Mária és József hármában. A karneváljellegű ünneplés ezzel szemben kiüresíti az otthon, szétzilálja a családot, a kozmológiát az utcára viszi.³⁴

A karácsony globális és lokális jellege mellett Lukács László kutatásainak fő eredménye az európai karácsonyok regionalitásának bemutatása. A Rajna-vidék, a protestáns térségek esetében a polgári társadalmi környezet, Ausztria, Magyarország, Közép- és Kelet-Európa esetében a megkésett modernitás és az arisztokrata környezet, a katolikus karácsonyfa-szokások hangsúlyosak. Alapvetően térnek el ettől a szláv, ortodox térségek, amelyek Közép-Kelet-Európában erőteljesen megőrizték a pogány szokásokat és az ortodox karácsonyi időszak jellemzőit.

Lukács László és a néprajzi gondolkodás, az összehasonlító kutatások öröksége mindenképp tovább gondolandó. A néprajzi kutatásban a herderi örökség, a népszellem feltárása ugyanolyan fontos, mint a kultúra diffúziójának folyamata. A gazdasági érdekeknek alávetett politika ugyanúgy, ahogy a kommunista időszakban vagy a gyors vagy erőltetett iparosítás korában, kultúrákat tüntet el a nemzetállami vagy birodalmi homogenizálás időszakában, ám legalább ilyen erős hatása van az EU szolgáltatási közöspiac-politikájának, az újregionalizmusnak és egyéb más politikáknak. Megyényi területekről tűnik el az értelmiség, Európa kulturális kisebbségei többnyire határtérségekben élnek, amelyek a depopuláció leginkább érintett térségei. Ötven év múlva már semmi sem marad a kistáji kultúrákból és az egykori népszokásokból. A népek Európája a kulturális önrendelkezés herderi víziója helyett az államgépezetek háborús logikáját és a leredukált racionalizmus szűk látókörű politikáját

³⁴ Miller, Daniel.: i. m.

eredményezi. Lukács László néprajzi munkáiban a helyi öntudat mint az emberi méltóság értéke oly módon jelenik meg, hogy abban benne van az „adatgyűjtő” gondolkodása és személyisége is. A karácsonyfa-témakör kutatásával Lukács László a modernizáció, modernitás, a felvilágosodás kistájakra gyakorolt hatását is feltárta, bemutatta, ugyanakkor azt is érzékeltette, hogy miként képes az egyén emberségét, integritását megőrizni extrém körülmények között is. A modernitás még nem ért véget, a népek joga és az egyéni jogok értelmezése minden korszakban olyan megoldást igényel, amely nem szubjektív, nem redukcionista, az egyént kapcsolataiban, családban, közösségben és népben tételezi. Ideje újra gondolni a néprajz helyét a társadalomtudományok rendszerében, a kulturális gyökerek megerősítésében.